

УДК 94(477)»19»:331.556

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ВЕКТОР МІГРАЦІЇ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ

Гаврилов В. М.

*Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка
E-mail: gavrilloff_vl@mail.ru*

Стаття присвячена вивченню міграцій сільського населення України після фашистської окупації. У матеріалі досліджено заходи влади по заповненню демографічної ніші в Криму після виселення татар, питання добровільного і примусового переселення до південних областей УРСР, проблеми соціальної адаптації мігрантів в областях вселення, а також констатовано наслідки державної міграційної політики.

Ключові слова: міграція, виселення, переселення, населення, колгоспники, репресії, план.

Серед безлічі проблем, що постали у процесі відбудови звільнених економічних і господарських зон після фашистської окупації, одне з чільних місць посідають питання забезпечення їх трудовими ресурсами. Тяжкі демографічні наслідки війни часто доповнювались репресивними заходами держави, які не тільки впливали на народонаселення конкретного регіону, але і суттєво деформували статеву-вікову структуру інших регіонів та знижували можливості їх виробничих структур.

Мета даної розвідки полягає у дослідженні повоєнної міграції сільського населення, з'ясуванні факторів добровільності та примусу у цьому процесі, визначення його наслідків для регіонів виходу та вселення.

Питання демографії українського повоєнного села та міграційна політика радянської влади в історіографії розглядається як у загальних, так і у спеціальних працях. Під кутом зору обмеження господарської ініціативи в новітніх дослідженнях висвітлюються питання ліквідації осередків незалежного господарювання селян на хуторах, переселення їхніх мешканців до колгоспних сіл, інших господарських зон держави [1, с. 92]. Більш широко подаються демографічні процеси в українському селі у «Нарисі історії України ХХ століття» де зроблено наголос не лише на тяжких наслідках війни, але й на домінуючому положенні в демографічних змінах організованого переселення сільського населення [2, с. 195]. Такого ж висновку доходить Ф. Д. Заставний [3]. Окрім загальних праць, демографія українського села є і предметом конкретних досліджень М. Бугая, А. Перковського та С. Пирожкова, І. Винниченка [4]. У них автори наголшують на волюнтаристському характері заходів та їхньому негативному впливі на народонаселення сільських регіонів. Так, І. Винниченко стверджує, що саме небажання селян працювати в колгоспах за мізерну оплату стало головною причиною подальших виселень [5, с.72]. Ю. Шаповал у своїх роботах також акцентує увагу на негативному впливі примусових переселень та виселень, часто необґрунтованих, на демографічне становище села [6]. У краєзнавчому

дослідженні С. Павленка також звернуто увагу на питання примусових міграцій, які напружували соціальну обстановку в регіоні [7, с. 7].

У питаннях переселенських заходів влада поділяла області України на 4 категорії:

1. Області, які необхідно доселити (Ізмаїльська, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська, Сталінська);

2. Області, з яких можна переселяти колгоспників (Вінницька, Житомирська, Кам'янець-Подільська, Київська, Чернігівська, Сумська);

3. Західні області, з яких можна переселяти колгоспників і селян (всі західні області);

4. Західні області, з яких необхідно виселити куркулів до східних областей (Волинська, Чернівецька, Дрогобицька).

Як відомо, у травні 1944 р. акцію з виселення влада провела в Криму, звідки поголовно було вивезено 165 тис. татар, 14,7 тис. греків, 12,4 тис. болгар, 8,5 тис. вірменів [8, с. 324]. Серед депортованих з Криму також налічувалось і 257 українців [9, с. 23].

12 серпня 1944 р. була видана постанова Державного комітету оборони за № 6372 «Про переселення колгоспників у райони Криму». Згідно з нею, з областей УРСР необхідно було переселити до Куйбишевського району Кримської АРСР 3 тис. господарств і в них 9 тис. «добросовісних та працелюбних колгоспників». Переселення до Криму мало відбуватись із Вінницької, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Київської, Полтавської, Сумської та Чернігівської областей. Для контролю за виконанням постанови до областей відселення були направлені уповноважені уряду УРСР та республіканського ЦК.

Обкоми партії та облвиконкоми в свою чергу визначили райони, з яких мало відбуватись переселення, і в кожен з них направили своїх представників для організації акції.

Разом з цим Раднарком УРСР та ЦК КП(б)У відрядили двох відповідальних працівників на місце поселення до Куйбишевського району Криму для надання допомоги місцевим районним партійним організаціям у справі розселення колгоспників.

Абсолютну недоцільність і непродуманість акції можна побачити з доповідних цих уповноважених про ситуацію в місцях переселення. У Куйбишевському районі до депортації татар було 26 колгоспів, які об'єднували 3 117 дворів із загальною кількістю населення 13 557 чол., з яких працездатних було 5 497.

Територія району складала 52 578 га. За рельєфом місцевість була передгірна та гориста. Значний відсоток території становили ліси, але це були ліси, які будматеріалів не давали, бо мали водоохоронне та ґрунтозахисне значення.

За даними експлікації земель райземвідділу за колгоспами було закріплено 20 436 га землі, тобто значно менше половини від того, що було в наявності, і розподілялась вона наступним чином: орна земля 4 202,2, сади 1 387,3, виноградники 7,1, городні землі 158,0, присадибні ділянки 547,7, сіножаті 928,6, пасовища 11 718,8, незручні землі 1 512,9.

Уся орна земля Куйбишевського району була розташована переважно на численних ділянках невеликого розміру на схилах гір. Розкиданість орної землі мала місце практично у всіх колгоспах району і становила в окремих з них до 80 ділянок розміром від 0,2 до 6,5 га. Посівна площа району складала 3 130 га, з них під посіви зернових культур відводилось 1 263 га, овочі та картоплю 200 га, під тютюн – 1 367 га. Отже, умови для виробництва зернових культур, овочів та картоплі, типових для регіону Полісся звідки відбувалось домінуюче переселення, тут були мінімальні. Для українських селян, які звикли поряд з технічними культурами вирощувати велику кількість зернових, картоплі та овочів, така організація посівних площ, велика розкиданість дрібними ділянками по гірських схилах створювали незвичні і важкі умови господарчої діяльності.

Земельне питання в районі ускладнилося тим, що після депортації населення землі колгоспу с. Отакою за рішенням ДКО були передані підсобному господарству військового заводу № 49, внаслідок чого посівна площа колгоспів району зменшилась на 142,5 га, а площа садів – на 109 га. Окрім того, враховуючи, що після «спецпереселення» в районі залишилось 156 колгоспних господарств, і додатково вже були поселені 188 сімей загиблих моряків Чорноморського флоту, прибуття до району 9 тис. працездатних з 7 областей України значно ускладнювало забезпечення селян присадибними ділянками і належне використання трудового потенціалу переселенців. Для достатнього забезпечення переселенців і для якісного використання земель та садів цього району цілком достатньо було б переселити сюди 1 500 господарств.

Земельна проблема в районі доповнювалась житловою. За даними Куйбишівського райкому партії та райвиконкому, будівель, придатних для розміщення переселенців в районі, було тільки 2 010 з розрахунку, що при цьому 1 070 родин розмістяться по одній сім'ї, а 940 сімей мали жити по дві родини в будинку.

Але опротестувати рішення ДКО ніхто не наважився. Навпаки, Раднарком Кримської АРСР пропонував розмістити колгоспників з України в ряді населених пунктів значно більшою кількістю, ніж було виселено з них, розселяючи більшу половину колгоспників по 2 – 3 родини в будинку[10]. Як наслідок значна частина переселенців опинилася у значно гірших умовах, ніж вони перебували в колгоспах областей виходу.

Перелік негараздів переселенської кампанії доповнювався тією обставиною, що у 1944 р. на присадибних ділянках виселених з району господарств був дуже низький урожай, а до приїзду колгоспників з північних та центральних областей України також було реалізовано урожай з посівів колгоспів, тому переселенцям прийшлося жити до нового врожаю 1945 р., головним чином, за рахунок тих продовольчих ресурсів, які вони змогли привезти з собою.

Фактично селяни прирікалися на голодне існування, оскільки, вони не могли взяти з собою необхідного запасу продовольства, щоб прогодувати родину до нового врожаю.

Для того, щоб якимось чином згладити можливу соціальну напругу, переселенцям передбачалась видача одноразової допомоги в розмірі 2 500 карбованців на ро-

дину. Отже, на 3 тисячі господарств, які переселялись сума складала 7,5 млн. крб., а всього на переселенську кампанію планувалось затратити 10 млн. крб. [11].

Окрім переселення колгоспників, постановою регламентувала переселення 212 керівних працівників сільського господарства і спеціалістів, серед них: голів колгоспів – 41, голів сільрад – 32, вчителів – 40, лікарів – 3, комбайнерів – 20, трактористів – 60, механіків – 4, агрономів – 8, зоотехніків – 4.

Для реалізації постанови на місцях створювалися обласні комісії по переселенню колгоспників до Криму в складі першого секретаря обкому компартії, голови райвиконкому, та завідуючого земельним відділом облвиконкому.

У результаті проведеної кампанії по набору переселенців, з 17 по 26 вересня було скомплектовано 20 ешелонів до Криму, де мало розміститись 3 023 родини колгоспників. Їх особовий склад становив 10 379 чоловік, з них 6 260 – працездатних, 3 687 дітей до 14 років та 432 особи літнього віку.

Виїздили переважно родини, які найбільш постраждали під час окупації, у яких були знищені будівлі, майно та худоба.

Всього колгоспники-переселенці взяли з собою 541 корову, 204 вівці, 308 свиней, 1038 голів птиці, 8021 ц зерна, 10013 ц овочів, 1289 ц грубих кормів. Крім цього, селяни здали на державні заготівельні пункти для наступного отримання в місцях розселення 152 корови, 77 овець, 40 свиней, 2129 голів домашньої птиці, 782 ц зерна, 7655 ц овочів, 595 ц грубих кормів. Безкорівним господарствам видавались спеціальні довідки, які мали забезпечити їм першочерговість в отриманні корів на місцях поселення.

Цілком зрозуміло, що місцеві органи Куйбишевського району з об'єктивних причин не могли задовольнити потреб переселенців, тому в багатьох випадках видані довідки так і залишились довідками.

З великими труднощами на 1944–1945 навчальний рік було підготовлено 22 школи. У районі також була 1 лікарня, 1 амбулаторія.

Після остаточної перевірки на облік було взято 1 545 вільних та тимчасово заселених будинків. Додатково з'ясувалося, що у всіх будинках немає печей. Ця обставина значно ускладнила побутові умови переселенців, оскільки традиційно хліб в Україні випікався в хатніх печах, а татари використовували для цього спеціальні печі на подвір'ї. Також у домашніх господарствах практично були відсутні погребі. Для забезпечення побутових потреб переселенців в районі було взято на облік і мало бути продано за твердими державними цінами 3 920 ліжок, 2 635 столів, 4 725 стільців, 802 шафи та інші предмети домашнього вжитку. Отже, покинувши вдома свій нехитрий скарб, селянин мав практично все купувати заново.

Внаслідок репресивних міграційних заходів влади відбулась істотна деформація національного складу населення Криму. Його постійна складова – кримські татари – практично зникла з усіх статистичних даних про демографію даного регіону. Так, перший післявоєнний перепис населення, що відбувся в 1959 р. про татар Криму навіть не згадує. У зведених даних по областях УРСР про розподіл населення за національністю та рідною мовою, в Кримській області згадуються лише українці, росіяни, євреї та білоруси. Але різниця між загальною кількістю зареєстрованих жителів області та кількістю перерахованих національних складових

становить близько 27,5 тисяч чоловік [12, с. 178]. Це категорія так званих інших національностей. Цілком логічно припустити, що серед них також були й представники кримських татар, але, зрозуміло, їх відсоток був дуже мізерний.

У цілому ж по Україні від загальної кількості населення (1959 р.) 41 869 046 чол. рідною мовою вважали татарську 39 177 чоловік, з них 21 107 – чоловіків і 17 970 – жінок [13, с. 192]. Але зважаючи на відсутність означення цієї національної одиниці в показниках національного складу областей УРСР можна зробити висновок про її значну розпорошеність по багатьох адміністративних одиницях. Необхідно також зазначити, що переселення до Криму відбувалося не тільки з областей Української РСР, але й у значно більшій кількості з областей РРФСР. Про це свідчать матеріали того ж перепису населення 1959 р. Кількість росіян становила тоді лівову частку населення Кримського півострова. Так, із загальної кількості населення Кримської області 1 201 517 чол. росіяни становили 858 273 чол. або 71,4% [14, с. 178]. Цілком зрозуміло, що зазначену кількість росіян не можна вважати наслідком лише однієї акції по переселенню. Це був результат цілеспрямованої багаторічної імперської політики, починаючи від часів входження Криму до складу Російської імперії, а переселенська кампанія 1944 р. та наступних років лише один з важливих її етапів.

Отже, до визначених дослідниками факторів, які впливали на демографічні процеси в державі в 40–ві роки [15, с. 27], обов'язково слід додати фактор національної політики радянської держави, що також досить суттєво визначав склад народонаселення конкретного регіону. Цей висновок якраз яскраво ілюструє ситуація з кримськими татарами.

Стосовно ситуації в діаметрально протилежній Криму частині України – Поліссі, то тут цілком можна погодитись з її оцінкою в Енциклопедії Українознавства, де її автори, аналізуючи державну політику того часу стосовно народонаселення, роблять акцент на постійному впливі населення з північних аграрних областей до промислових районів Сходу України та Криму [16].

По завершенню війни поновились репресивні заходи держави стосовно жителів хуторів, виселення з яких не було завершено до її початку, і за даними облвиконкомів по УРСР залишались в місцях постійного проживання на хуторах 12 440 дворів [17]. Крім того, виявилось, що під час окупації повернулись назад на хутірські ділянки 11 005 дворів. Для завершення робіт по зселенню дворів з хуторів і дрібних населених пунктів, чисельність яких складала до 20 дворів, райвиконкоми встановлювали кожному колгоспу, у земельних межах якого перебував хутір, конкретні строки переселення, але не пізніше 1 листопада 1948 р. Зважаючи на незадовільні дії на місцях, 28 липня 1948 р. з'явилась нова постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про зселення в східні області УРСР господарств колгоспників, що проживають на ділянках в минулому хутірського землекористування». Та незважаючи на це, весь процес переселення розтягнувся до початку 50-х рр. [18] і влився до нових кампаній переселення до південних областей УРСР та за її межі.

У 1948 р. вийшов указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з УРСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антисупільний спосіб життя». Переважна кількість виселень була здійснена у

1948 р. – 10 835, у 1949 р. цей показник становив 1 030 і у 1950 р. – 126. Крім того, було винесено 19 495 попереджень про виселення [19]. Зазначений сюжет хоч і не вписується в територіальні межі анонсованої проблеми, але логічний у контексті репресивних міграційних заходів влади на селі, а також можна припустити, що певна кількість тих колгоспників, які не виробили мінімуму трудоднів могла бути виселена до південних регіонів України примусово, або ж зголоситись на пропозицію вербувальників, не чекаючи вироку загальних зборів колгоспу.

Згідно постанови Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 12.08.1949 р. «Про переселення колгоспників та одноосібних селян до колгоспів і радгоспів південних областей УРСР» ще у тому ж 1949 р. мало бути переселено 15 тис. чоловік [20]. В областях виходу на 10.11.1949 р. було виявлено 2 074 родини, які потенційно могли бути переселені, з них 1 406 подали заяви, і лише 328 відправлені [21].

За численними повідомленнями переселенські кампанії супроводжувались порушеннями та зловживаннями. Так, в Сумській області правління колгоспу «Черво-не село» Тростянецького району видало аванс лише за червень, а за липень і серпень не виплатило, хоча колгоспники в ці місяці працювали в полі. В інших випадках порушувалось переселенське законодавство в частині надання пільг. Наприклад з переселенця П.Воличенка з колгоспу «8-й з'їзд Рад» Краснопільського району Сумської області при здачі корови на обмінну квитанцію було утримано 40 кг м'яса в рахунок м'ясопоставки [22].

Напружена обстановка склалася із забезпеченням переселенців житлом. В Одеській області із 870 будинків запланованих для забезпечення переселенців, готових до передачі на середину листопада було лише 9, ремонтувалося 56 і 2 будинки будувалися, а в Миколаївській області готових для передачі переселенцям будинків взагалі не було. Ремонт початкової стадії було охоплено лише 150 будинків, і 18 будувалося. Така ситуація склалася через брак будівельних матеріалів на місцях, а також зважаючи на ту обставину, що їх не було вчасно відвантажено згідно централізованого плану забезпечення переселенців. Миколаївська обласна комісія по переселенню фактично не працювала, оскільки її голова П.Бровенко і її члени були додатково задіяні в перевірках стану збирання врожаю в області. В телефонограмі до Києва було проінформовано, що в області діє 48 будівельних бригад, але при інспекції виявилось, що жодна з них не працює.

Дещо краща обстановка була в Запорізькій області. Там з 800 передбачених для переселенців будинків на 15.09.1949 р. було відремонтовано 462, з них 307 колгоспних та 155 держфонду, але з запланованих 660 новобудов у процесі будівництва перебували лише 44 [23].

Фактично процес переселення і механізми забезпечення мігрантів не були пов'язані між собою, і реалізовувались як окремі і часто неузгоджені заходи влади, що негативно позначалось на самих переселенцях.

Місцеві органи влади не мали достатніх матеріальних ресурсів для виділення переселенським родинам, що також суттєво гальмувало і погіршувало як якісні, так і кількісні показники подібних кампаній. Так, Чернігівський облвиконком зміг забезпечити лише 170 сімей, які було відправлено до Херсонської та Запорізької областей. Через ті ж проблеми на 15.09.1949 р. з плану переселення до радгоспів

Херсонської області 200 родин було відправлено лише 144, в складі яких перебувало 536 чоловік, з яких 278 працездатних [24].

12 серпня 1949 р. постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У № 2288 встановлювала план переселення до південних областей в 15 тис. родин. Деякі області при розрахунку планів переселення обирались як базові із визначенням доволі високих показників. Наприклад, з Чернігівської області у 1949 р. було відправлено понад 1000 сімей, а в 1950 р. – вже 4000 [25, с. 92]. На 1 січня 1950 план по Чернігівщині був виконаний на 109,4% по Сумській – 103,1%, хоча по Україні план не було виконано – 95,0% [26]. На 1950 р. у середньому на район планувалось переселити 80 сімей колгоспників та одноосібників.

Значна частина переселенців 1949 р. та 1950 р. мали потребу в хлібі, оскільки більшість колгоспів південних регіонів, куди переселялись родини колгоспників та одноосібників, не мали змоги надати переселенцям допомогу, бо внаслідок несприятливих кліматичних умов отримали низький врожай. Керівництво України (Д. Коротченко, Л. Мельников) звернулося з клопотанням до Сталіна поширити на всіх переселенців порядок видачі продовольчої позики встановленої постановою Радою Міністрів СРСР № 5530 від 5 грудня 1949 р. для переселенців до Кримської області. Цей порядок передбачав видачу позики в 1,5 ц на голову родини та 0,5 цнт на кожного члена родини з погашенням протягом 2 років з дня видачі [27].

Як і раніше гостро стояла проблема забезпечення переселенців житлом. Погано забезпечувались переселенці лісом в областях виходу. Наприклад, у другій половині 1949 р. із Сумської області було відправлено лише 23 будинки та 153 м³ лісоматеріалів. Лише на 81,2 % було виконано план використання вагонів для перевезення переселенців, в той час як замість 1 вагона на сім'ю переважно використовувалось 0,5 вагона.

Серед недоліків комісії по перевірці переселенських акцій відзначали часті випадки відправки родин «одиначок», що мали лише по одному працездатному а також сімей, які не мали відношення до сільського господарства. Також зверталась увага на неправильність оформлення та видачу переселенських документів та одноразової матеріальної допомоги. З боку місцевих органів влади не було сприяння в своєчасному підвезенні переселенців та їхнього майна до залізничних станцій. В областях виходу у багатьох колгоспах не проводились розрахунки по трудових днях.

Незадовільним було і господарське облаштування переселенців в областях вселення. З 14 106 сімей переселених у другій половині 1949 р. окремі будинки отримали лише 5 119, а 8 987 були підселені до місцевих колгоспників. Із затвердженого плану будівництва будинків для переселенців на 1949 р. в кількості 2 337 було побудовано лише 543 (23,2%), з плану ремонту 7 340 будинків відремонтовано 6 227 (84,8%), з плану відновлення 6 210 – 98 (1,6%) [28]. З 85 тис. м³ лісу виділеного централізованим порядком було вибрано 50 тис. м³, з 40 тис. віконних рам – 8,4 тис., з 20 тис. дверних полотен – 4,8 тис., з 150 тон цвяхів – 94,8 тис. Відкриті кредити на 1949 р. в сумі 21,9 млрд. крб. були використані на 38,3%. Така ситуація, звичайно, не могла не позначитись на настроях переселенців, і викликала занепокоєння керівництва держави. «В результаті незадовільного господарського облаштування деякі переселенці повернулися в місця виходу, а весною, якщо не буде вжито заходів,

цей потік посилиться. Заготівельні організації незадовільно проводять видачу переселенцям сільськогосподарської продукції та тварин в обмін зданих у місцях виходу – вимагають з переселенців додаткової оплати за продукти, що видаються» [29].

План переселення на наступний, 1950 р., регламентувався постановою Ради міністрів УРСР від 8.02.1950 р. «Про заходи по забезпеченню виконання в 1950 р. плану переселення колгоспників та одноосібників до колгоспів та радгоспів південних областей Української РСР». Згідно з ним плани для базової Сумської області було визначено у кількості 1 460 родин, для Чернігівської – 3 980. Крім того, окремий план для Сумської області передбачав переселити за межі України також значну кількість селян: до Криму 300, до Биробиджану 100, до Карело-Фінської АРСР 1 100 родин [30].

Як свідчить лист секретаря Запорізького обкому Г.В. Єнютіна до ЦК КП(б)У проблеми переселенців і цього року залишились старі. «Із залізничної станції Корюківка, заготовлений та привезений на станцію ліс для завантаження не було повантажено через відсутність вагонів, внаслідок чого переселенці поїхали без лісу.» З Чернігівської до Запорізької області на 530 родин було привезено лише 12 розбірних зрубів та 490 м³ лісу, що складало по 0,9 м³ на 1 господарство. Всього по Запорізькій області з 2 371 родини, що переселились по травень місяць (57% плану) окремі будинки отримали лише 394.

Згідно з повідомленням до ЦК КП(б)У управління в справах евакуації загальноукраїнський план до закінчення 1950 р. було виконано на 47,8%. В окремих будинках було розміщено 6 956 сімей (20,6%), а 17 046 (79,4%) були на підселенні. Загалом в областях вселення на 1.01.1951 р. було побудовано 10 370 будинків, що становило 29,9% до плану, та відновлено 1 447 будинків – 5,6% від запланованого [31].

Зважаючи на значне невиконання планів переселення, норми на 1951 р. були де-що зменшені, але і цього року він був значно недовиконаний і становив 63,0% [32].

Разом з переселенням набирали розмаху стихійні повернення селян до місць постійного проживання. Наприклад, станом на 15 серпня 1951 р. до Чернігівської області повернулося 403 родини. Всі пояснювали повернення господарським необлаштуванням в колгоспах та радгоспах областей розселення. Цьому підтвердження – лист до ЦК КП(б)У начальника Переселенського управління при Раді Міністрів, де зазначено, що було повністю зірвано план будівництва будинків для переселенців. В областях вселення було побудовано лише 29,4% будинків від запланованого [33].

Згідно з постановою Ради міністрів УРСР від 13.06.1951 р. №1406 «Про переселення колгоспів з Української РСР до Кримської області» – мало бути переселено до жовтня 1952 р. 1000 сімей з Кам'янець-Подільської, Житомирської, Київської, Сумської та Чернігівської областей УРСР по 200 сімей переважно цілими колгоспами або бригадами, котрі до укрупнення були дрібними колгоспами. За три місяці вдалося загітувати лише 4 бригади в Чернігівській області та 5 бригад в Сумській, але жодний колгосп за цей час не подав заявки на переселення [34]. Всього на 1951 р. з областей вселення вибуло 6 193 родини і в них 24 700 чол. На них було витрачено 12 339,6 тис. крб. [35].

У 1952 р. від переселенців надійшло до Головного переселенського управління при раді Міністрів СРСР 138 скарг, до Переселенського управління при Раді

Міністрів Української РСР понад 4 тис. скарг. Велика кількість скарг надходила також до облвиконкомів [36].

У відповідності з постановою РМ УРСР и ЦК КП(б)У від 26 січня 1953 р. всередині УРСР та за її межі повинно бути переселено 32 100 сімей, в тому числі в 1-му кварталі 8 355 сімей. (18 600 до південних області та 13 500 за межі республіки) [37].

У ході робіт по переселенню план був зменшений і складав 27 250 – за межі республіки 12 350, та 14 900 до південних областей [38].

Окреслені проблеми переселенців перманентно проявились і 1953 р. Новобудови житла в регіонах розселення не відзначались пристойною якістю. Як свідчить доповідна завідуючого переселенським відділом Міністерства сільського господарства та заготівель України В. Чучукала від 15.05.1953 р. в Андріївському районі Запорізької області з плану 375 будинків було підготовлено лише 16, з яких 10 побудовано неякісно і в 2-х будинках вже обвалились стіни. Для забезпечення будівництва будинків переселенцям в районі місцеві будматеріали не заготовлені та будівельні бригади не укомплектовані достатньою кількістю робітників та транспортними засобами. У районі було 5 040 кубометрів лісоматеріалів, з яких колгоспами завезено для всіх видів будівництва тільки 2 391.

У цьому районі з прибулих за всі роки вселення 1 056 родин станом на 1.04.1953 виїхало 380 або 36%. Залишилось 676 сімей, з них 279 не мали власних будинків, 444 не мали корів. «Колгоспи що приймають переселенців не надають їм допомоги, не забезпечують паливом, брутально поводяться з переселенцями» [39]. До колгоспу імені Хрущова Акимовського району Запорізької області за всі роки прибуло 178 сімей, з яких через погане ставлення виїхала 71 родина. Переселенка Титова, у 1952 р. у зв'язку з ненаданням їй будинку до осені проживала під скиртою соломи, а потім була переведена до приміщення колишньої конюшні, в результаті чого вона виїхала з колгоспу. У той же час голова колгоспу з колгоспних будматеріалів побудував собі новий будинок.

У Миколаївській області мали місце факти неякісної кладки печей в підготовлених будинках для переселенців. Так, з перевірених 179 печей 53 виявились зруйнованими, оскільки вони були викладені з цегли-сирцю, 42 печі викладені біля зовнішніх стін, внаслідок чого вони погано обігрівали житлову площу будинків.

Фактично в південних областях приймати переселенців було нікуди. Темпи будівництва будинків не забезпечували не тільки тих, що повинні були переселитись за планом, але і тих сімей, які вже були переселені. Всього на 1 вересня не мали своїх будинків 11 798 родин, а за 8 місяців 1953 р. було підготовлено лише 12 323 будинки з плану 26 900. Крім того, станом на середину 1953 р. ще не були забезпечені присадибними ділянками 3 125 родин, з них 2 390 родин переселенці минулих років та 735–1953 р., заборгованість переселенцям по картоплі складала 1178, 6 тон, по худобі 1 349 голів.

Загалом, регіони України, що були визначені як такі звідки можна переселяти колгоспників, переважно були такими де низька загальна мобільність сільських жителів [40, с. 143], тому свавільні переселенські акції найбільш негативно позначалися на забезпеченні робочою силою села і часто призводили до його цілковитого

обезлюднення, оскільки практично була відсутня компенсація з інших регіонів. Крім того, від 1952 р. за даними демографічної статистики в Україні спостерігалось стійке зниження народжуваності, а з 1963 р. рівень народжуваності не забезпечував простого відтворення населення, а в сільській місцевості цей фактор доповнювався зростанням питомої ваги осіб старше 60 років [41, с. 4].

Як бачимо, переселенські заходи держави важким тягарем лягали на плечі селян. Їх абсолютна невинуватість, а часто і недоцільність, зайвий раз показують характерну особливість тоталітарної держави, що проявлялася у прагненні розпоряджатись долею людини без огляду на її інтереси і бажання. Скалічені людські долі, мільйонні кошти витрачалися не на покращення добробуту, а були викинуті в нікуди, на боротьбу з химерними ворогами. Подібні заходи держави приводили до негативних, а часто і непоправних економічних та соціальних наслідків, оскільки деформували етнічний та статеві-віковий склад населення, а також суттєво впливали на його демографічну поведінку.

Список використаних джерел та літератури

1. Україна : друга половина XX століття : нариси історії / [П. П. Панченко, А. М. Веселова, Н. П. Барановська та ін.] ; ред. П. П. Панченко. – К. : Либідь, 1997. – 350 с.
2. Нарис історії України XX століття / [за заг. ред. В. А. Смолія]. – К. : Генеза, 2002. – 472 с.
3. Заставний Ф. Д. Географія України. – Львів : Світ, 1994. – 471 с.
4. Бугай М. Депортації населення з України в 30–50-ті роки / М. Бугай // УІЖ. – 1990. – № 11 ; Перковський А. Л. Демографічні втрати народонаселення Української РСР у 40- х рр. / А. Л. Перковський, С. І. Пирожков // УІЖ. – 1990. – № 2 ; Винниченко І. Україна 1920–1980-х : депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К., 1994. – 126 с.
5. Винниченко І. Україна 1920–1980-х : депортації, заслання, вислання / Ігор Винниченко. – К., 1994. – С. 72
6. Шаповал Ю. Сталінізм і Україна / Ю.Шаповал // УІЖ. – 1992. – № 9. – С. 16; Його ж. Україна 20–50-х : сторінки ненаписаної історії / Ю.Шаповал. – К., 1993. – 351 с.
7. Павленко С. Опозиція на Чернігівщині 1944-1990 / С. Павленко. – Чернігів : 1995. – 68 с.
8. Історія України: нове бачення. У 2 т. / [під ред. В. А. Смолія]. – К. : Україна, 1995. – Т.2 / [В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, В. М. Даниленко та ін.]. – 1996. – 494 с.
9. Бугай М. Депортації населення з України в 30–50-ті роки / М. Бугай // УІЖ. – 1990. – № 11. – С. 23.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1318, арк. 7.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1318, арк. 10.
12. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР / [сост. З. А. Александрова и др.]. – М., 1963. – 210 с.
13. Там само. – С. 192.
14. Там само. – С. 178.
15. Демографические процессы в СССР в 40 – е (по документам «особой папки» Сталина) // Отечественные архивы. – 1996. – № 2. – С. 27.
16. Енциклопедія Українознавства / [ред. В. Кубійович]. – Львів, 1994. – Т. 4.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 44, арк. 183.
18. Державний архів Чернігівської області, ф. 5036, оп. 4, спр. 328, арк. 31.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 73, арк. 61.
20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 5726, арк. 20.
21. Там само.
22. Там само, арк. 22.
23. Там само, арк. 73.
24. Там само, арк. 43.
25. Україна : друга половина XX століття... . – С. 92.

26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 94, арк. 8.
27. Там само, арк. 5.
28. Там само, арк. 14.
29. Там само, арк. 23.
30. Там само, арк. 38.
31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 865, арк. 6.
32. Там само, арк. 320.
33. Там само, арк. 351.
34. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 967, арк. 273.
35. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 865, арк. 181.
36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2804, арк. 34.
37. Там само, арк. 43.
38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 80, спр. 1104, арк. 231.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2804, арк. 111.
40. Заставний Ф. Д. Географія України. – Львів : Світ, 1994. – С. 143.
41. Демографічна криза в Україні : причини та наслідки / [Н. С. Власенко, Г. В. Герасименко, Е. М. Ліанова та ін.] ; за ред. С. І. Пирожкова ; Державний комітет статистики України. – К., 2003. – 230 с.

Гаврилов В.Н. Южноукраинский вектор миграции колхозного крестьянства Украины в послевоенные годы / В.Н. Гаврилов // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Історичні науки». – 2012. – Т. 25 (64), № 1. – С. 55–65.

Стаття посвячена изучению миграции сельского населения Украины после фашистской оккупации. В материале проанализированы мероприятия власти по заполнению демографической ниши в Крыму после выселения татар, вопросы добровольного и принудительного переселения в южные области УССР, проблемы социальной адаптации мигрантов в областях вселения, а также констатированы следствия государственной миграционной политики.

Ключевые слова: миграция, выселение, переселение, население, колхозники, репрессии, план.

Havrylov V.M. South-Ukrainian Vector of Ukrainian Collective Farmers' Migrations in the Post World War II Era / V.M. Havrylov // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2012. – Vol. 25 (64), No 1. – P. 55–65.

The article studies the Ukrainian rural population's migration in the years following the German occupation. Governmental activities aiming at refilling the demographic gap in the Crimea after the Tatars' expulsion are analyzed. The article also addresses the post-war renewal of farm-stead dwellers' enforced removal to bigger villages and other regions of the country. The focus of the research is the issue of farmers' families' voluntary and compulsory resettlement in the Ukrainian Republic's southern areas. The article proves that the process of resettlement itself and the migrants' maintenance appeared to be inconsistent and poorly executed by the authorities. Thus we register the results of such migration policy, primarily the negative impact on the population. Demographic issues caused by the war were aggravated by the governmental repressive activities. As a result gender-age and ethnic structure of Ukraine's regions was considerably distorted. The said deformations resulted into transformations in population's demographic behavior. The latter's manifestation was the decrease in birth rate which eventually dropped to the level that could not provide the population's reproduction. The regions under analysis were marked by the rural population's mobility. The practice of people's enforced transferring to other economic zones considerably undermined the production capacities of the emigration regions. Due to constant drafting of experts in various fields from the rural areas their production and educational potential was reduced. Therefore we speak of the enforced migration policy's rashness and social, economic and demographic futility.

Key words: migration, expulsion, resettlement, population, collective farmers. repressions, plan.

Поступила в редакцію 01.11.2012 г.